

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ЗА РУБЕЖЕМ

В статье автор раскрывает целесообразность изучения современного зарубежного опыта организации экологического образования и определяет основные тенденции этой образовательной области на современном этапе.

In the article an author exposes expedience of study of modern foreign experience of organization of ecological education and determines the basic tendencies of this educational region on a modern stage.

Проблему сучасної екологічної освіти в Україні не можна розглядати поза загальносвітовими тенденціями цієї освітньої галузі. Вони є виключно складними за своїм змістом й вимагають об'єднання світової педагогічної спільноти у віднайдені нових стратегій організації, змісту, форм, створенні нової освітньої екологічної парадигми. З цього приводу Г.Філіпчук наголошує, що зараз відчутною стає нагальність системного й якісного удосконалення навчальних програм і підручників для закладів різного рівня акредитації не лише з гуманітарних дисциплін, але й фізики, математики, хімії, біології, техніки, економіки, права, екології, мистецтва, які б висвітлювали національні досягнення, виходячи із досвіду зарубіжних країн [8, с.20].

Отже, у процесі розроблення основ екологічної освіти доцільно використовувати надбання сучасного інноваційного педагогічного досвіду, накопиченого не тільки у нашій країні, а й за кордоном. У цьому сенсі ми спираємося на думку Н. Абашкіної про те, що нові вимоги суспільно-економічного розвитку до підготовки кадрів зумовлюють використання результатів порівняльної педагогіки, завданням якої передусім є визначення переваг і недоліків на основі порівняльного дослідження [1, с. 3] та приєднуємося до позиції І. Смирнова, що система професійної освіти кожної країни, залишаючись національною за своїм характером, не повинна бути замкненою, ізольованою. Вона повинна акумулювати кращі досягнення інших культур і цивілізацій, інтегруватися у світовий простір, укріплювати світовий ринок [7].

Аналіз літературних джерел показав, що більшість країн світу усвідомили пріоритетну роль екологічної освіти у забезпеченні соціально-політичної та екологічної стабільності, національної безпеки держави.

Зокрема, починаючи від 50-х років ХХ ст. у західних країнах, занепокоєних наслідками негативного впливу людини на навколишнє природне середовище, екологічна освіта сприяла зосередженню уваги суспільства на необхідності збереження природи.

Наприклад, наприкінці 60-х років ХХ ст. екологічна ситуація у ряді регіонів Японії мала катастрофічний характер. За масштабами забруднення навколишнього середовища й руйнування природи країна посідала одне з перших місць у світі. Проте вже у 1971 році було створено Управління з боротьби із забрудненням навколишнього середовища. У сучасній Японії екологія здобула помітних успіхів і як науковий напрям, і як галузь дослідження, і як освітня галузь. За останню чверть минулого століття екологічне мислення у цій країні набуло рівня етичного світогляду нації. Відповідним чином постульовано й концептуальні засади екологічної освіти: її елементи включено до усіх навчальних предметів. Підтримка, охорона й відтворення навколишнього середовища є обов'язками не тільки місцевих органів влади, а й усіх мешканців регіону. Проблеми забруднення навколишнього середовища мають прикладний характер, а відтак пов'язані із модернізацією усіх соціально-економічних напрямів держави.

Головним результатом діяльності урядів зарубіжних країн за останні 10-15 років є

визнання необхідності переходу від контролю над забрудненням до його попередження, у тому числі засобами екологічної освіти. Так, уряд ФРН виділяє значні кошти для заохочення фермерів відмовитися від використання пестицидів і хімічних добрив. У США обсяг загальнонаціональних витрат державних асигнувань на природоохоронні заходи коливається нині від 1/3, у Франції цей показник сягає 2/3. При цьому держава бере на себе основну частину видатків на фундаментальні дослідження в галузі екології та охорони природи, екологічну підготовку спеціалістів.

Інституалізацію освітнього напрямку "екологія" як шлях екологізації освіти запроваджено у Великій Британії, Німеччині, Ізраїлі та ін. Наприклад, навчальний план курсу з вивчення навколишнього середовища, запровадженого для випускного класу шкіл Єрусалима, передбачає 220 годин [3, 504].

Екологічна освіта України має не менш цікаву історію, ніж розвинені країни світу, проте там вона спирається на законодавче підґрунтя, гарантоване фінансування, ефективну інфраструктуру державних і громадських організацій. Так, у США 1990 р. прийнято закон "Про освіту в галузі навколишнього середовища", в якому визначені мета й політика, апарат управління, основні напрями змісту, фінансування, підготовки кадрів, заохочення в системі екологічної освіти.

У процесі наукового пошуку ми вивчали підходи до теорії та практики екологічної освіти у країнах з різним соціально-економічним рівнем розвитку. Відповідні аспекти цієї проблеми висвітлено у дослідженнях В. Ломакович (Німеччина), Г.Марченко (Велика Британія), Д. Кваснічкової (Чехія), В.Червонецького (країни Східної та Центральної Європи, США), Н.Шкарбана (країни Європи), Є.Флешар, В. Собчак, Т. Умінські (Польща).

Узагальнений виклад означеного питання міститься у працях Н.Бірюкової, М.Швед, В.Червонецького, в яких наголошується, що рівень розробленості й практичного впровадження екологічної освіти суттєво залежить від історичних передумов, ментальності та соціально-економічного стану конкретної держави. Проведений аналіз дав змогу виділити основні методологічні та дидактико-методичні моделі екологічної освіти, поширені у різних країнах, розкрити їхні загальнонаукові, соціокультурні підстави та принципи, порівняти ефективність функціонування та евристичні можливості кожної.

Так, М.Швед визначає шість наявних моделей екологічної освіти: гносеологічну; гносеологічно-діяльнісну; пізнавально-ціннісну; інформаційно-особистісну; абстрактно-декларативну; просвітницько-валеологічна [10, 167-174].

Найпоширенішою є гносеологічна модель. Її метою є формування системи наукових знань, поглядів, переконань, що забезпечують відповідальне ставлення до природного довкілля; зміст формується у напрямках екологізації, гуманізації; ґрунтується на міжпредметному підході, який передбачає взаємну узгодженість змісту й методів розкриття законів, принципів і способів оптимальної взаємодії суспільства з природою на усіх рівнях екологічних знань.

Пізнавально-ціннісна модель освіти репрезентує поєднання новітніх знань про природу та її охорону з традиційними цінностями суспільства, виробленими у процесі етнічної культури минулих поколінь. Провідною метою за таких умов є формування цілісної особистості шляхом прищеплення екологічної моралі, почуття любові до природи через спілкування з нею. Така модель поширена в деяких азійських країнах.

Інформаційно-особистісна модель спрямована на розвиток ідеї самодостатності учня. Особливого значення надається практичній діяльності молоді.

Абстрактно-декларативна модель поширена у країнах колишнього Радянського Союзу. Її характерними ознаками є: загальність намірів, відсутність конкретного адресата, орієнтація на хибні концепції чи застарілі знання, невідповідність мети та засобів.

Просвітницько-валеологічна модель поєднує цілеспрямоване засвоєння знань про навколишнє середовище, здоровий спосіб життя, прищеплення вміння знаходити у середовищі засоби для реалізації прав людини на здоров'я та сприятливе для існування довкілля.

Вивчення досвіду екологічної освіти і виховання у Німеччині дало можливість зрозуміти загально-філософську позицію фахівців у цій галузі та показало доволі серйозне ставлення до неї як з боку уряду, так і з боку громадськості. Зокрема В.Ломакович підкреслює, що в основу екологічної політики Німеччини покладено три принципи: “завчасної підготовки”, тобто упередження порушень у навколишньому середовищі, “встановлення винного”, що ґрунтується на встановленні особи, яка відшкодовує витрати за збитки, і принцип “кооперації”, згідно з яким усі сторони несуть відповідальність за створені екологічні негаразди [4, 6-13]. Безпосередньо увесь освітньо-екологічний процес цієї країни можна умовно поділити на два основні періоди. Для першого (1960 – середина 1980 рр.) характерними є тенденції, пов’язані із прогресивними ідеями та ініціативами у галузі екологічної освіти, розробкою теоретичних основ викладання екології, проте доволі вагомо відчувався вплив традиційних підходів у навчанні. У цей період педагоги підтримували ідею екологізації навчальних предметів й пропонували різноманітні практико-орієнтовані моделі для широкого використання в школах, проте відмовились від впровадження окремого предмету “Екологія”. Другий період (кінець 1980-х – 2000 рр.) характеризується розвитком освітньої політики і методики навчання екології з урахуванням принципів сталого розвитку суспільства. Набули поширення численні екологічні програми дій, орієнтовані на регіональну специфіку й вирішення місцевих екологічних проблем.

Цікавим є досвід Німеччини у створенні широкої мережі додаткових навчально-освітніх закладів, де школярі й студенти вивчають різні аспекти навколишнього природного середовища, самостійно проводять екологічні дослідження і за результатами цієї роботи готують аналітичні матеріали, які щорічно видаються у вигляді інформаційно-тематичних, дидактичних посібників.

Національні тенденції розвитку екологічної освіти у Великій Британії визначаються історичними особливостями суспільства цієї країни. Так, Г.Марченко зазначає, що ідея гармонізації стосунків людини з навколишнім природним середовищем ґрунтується на любові та повазі до усього живого, яка поступово перетворюється на світоглядну основу життєдіяльності британського суспільства [5]. Викладачі розглядають екологічну освіту як єдність трьох взаємопов’язаних компонентів: освіта про довкілля (знання), освіта для довкілля (цінності, ставлення, поведінка), освіта в довкіллі і через довкілля (природа як засіб навчання). “Розвинути творче та критичне мислення школярів, навчити їх вирішувати різноманітні навчальні завдання і життєві проблеми” – є важливим завданням середньої школи у Великій Британії [5, 12]. Реалізація цього завдання відбувається через виокремлення екологічної освіти у Національному плані наскрізною міжпредметною темою. Поширення набули міжпредметні уроки, зокрема “уроки охорони природи”, “гуманітарні уроки” тощо.

В екологічній освіті Великої Британії значна увага приділяється діяльнісному підходу. Його реалізація відбувається у процесі створення учнями живих куточків, влаштуванні шкільних метеорологічних станцій, участі в озелененні своєї місцевості.

Колчестерський польовий навчальний центр Флат форд Мілл є одним із найстаріших у країні. Тут розробляються численні за складністю програми: від елементарних екскурсій до спеціалізованих програм з біології, геології, екології.

Надзвичайно важливого значення британські педагоги надають використанню різноманітних педагогічних технологій, які спрямовані на активізацію навчально-виховного процесу. Поряд із усталеними, традиційними формами і методами навчання упроваджуються нові технології, які ще не набули поширення у школі, проте досвід їх використання заслуговує на вивчення й глибокий аналіз. Йдеться про комп’ютерні ігри, моделювання, відображення явища або процесу за допомогою схеми, карти, діаграми, аналіз новин засобів масової інформації, вивчення усної народної творчості, сільськогосподарські ферми, створення фітопарків, зразків садово-паркового мистецтва.

Мета екологічної політики, що здійснюється у США, полягає у широкій

раціоналізації усієї економічної діяльності держави, виправленню помилок по відношенню до природи, що мали місце на попередніх етапах промислово-економічного розвитку у тому числі й засобами екологічної освіти.

Безпосередня практика екологічної освіти у США відбувається на двох рівнях – екологічному та природоохоронному. Перший – охоплює питання динамічної рівноваги у біосфері, адаптаційних змін у природі, натомість другий, вбирає проблеми раціонального природокористування та наслідки впливу діяльності людини на навколишнє природне середовище.

Конгрес США субсидує діяльність спеціального центру екологічної і природоохоронної освіти, де студенти, викладачі набувають знання у галузі охорони навколишнього середовища і ресурсозбереження.

У США в системі екологічної освіти має місце велика розбіжність між регіональним і федеральним компонентом, при чому питома вага першого є значно вищою, що визначається специфікою природоохоронного законодавства у різних штатах країни. Федеральний стандарт екологічної освіти у США відсутній, проте у багатьох штатах вона є не тільки обов'язковою, але й пріоритетною у системі освіти. Так, у штатах Теннессі, Флорида, Джорджія набули чинності закони, які передбачають вивчення у вищій школі природоохоронних дисциплін за спеціальностями лісівництво, ґрунтознавство, охорона дикої природи.

У Нью-Йорку екологічна освіта школярів побудована переважно на вивченні та аналізі так званих “зелених карт”, де умовними позначками показані об'єкти міського середовища, несприятливі з екологічної точки зору. На практичних заняттях учням демонструють методику самоочищення міських стічних вод на штучно створених озерах-екосистемах. У штаті Мен, який вважається одним із найбільш сприятливих з екологічної точки зору, з 80-х рр. ХХ ст. функціонує система неперервної екологічної освіти. В уряді штату існує відділ екологічної освіти, спеціалісти якого успішно запроваджують роз'яснювальну роботу щодо природоохоронного законодавства, етичної взаємодії з навколишнім середовищем, видавничої діяльності тощо.

Проблемами екологічної освіти у Чехії та Словаччині переймаються як державні установи, так і громадські організації. Зокрема прийнято ряд документів, які визначають структуру та зміст шкільної екологічної освіти, обсяг екологічного компоненту у змісті навчальних предметів на засадах комплексного підходу. Зусилля вчених і педагогів-практиків Чехії спрямовані на активізацію навчальної діяльності засобами залучення учнів до проектної діяльності, методів практичних дій. У такий спосіб відбувається інтеріоризація набутих знань, усвідомлюється необхідність захисту навколишнього середовища.

Узагальнення досвіду екологічної освіти Польщі показує, що вона має формальну і неформальну складові. Формальна освіта переважно реалізується у міжпредметній моделі, яка орієнтує молодь на розв'язання екологічних проблем з використанням різних галузей знань та ґрунтується на інтегрованих методах і формах навчання. Дослідження Р. Кулик, В. Собчак, В. Штумські, К. Херсман, Т. Умінські висвітлюють особливості екологічної освіти в навчальних закладах різних рівнів. Проте її провідною особливістю, зазначають учені, залишається наскрізність, наступність на усіх рівнях навчання: дошкільному, початковому та середньому. Практична діяльність учнівської молоді набуває поширення у шкільних лісництвах, екологічних практикумах, клубах та гуртках.

У процесі аналізу систем і моделей екологічної освіти, що набули поширення у зарубіжних країнах, ми звернули увагу на точку зору О. Захлебного. Свої дослідження автор присвячує аналізу змісту системи екологічної освіти в середній школі Росії і обґрунтовує педагогічні умови реалізації цієї системи. Визначені ним компоненти змісту екологічної освіти: 1) система знань про природу, суспільство, принципи природокористування, шляхи оптимізації цієї взаємодії; 2) система загальних інтелектуальних і практичних навичок і вмінь природоохоронного характеру; 3) досвід

творчої діяльності у вивченні та практичній участі в охороні природного оточення, система норм, які виявляються в оцінко-емоційному ставленні до природного середовища. Педагогічними умовами щодо реалізації завдань екологічної освіти автор організує певну емоційно-вольову діяльність учнів, формування моральних установок, які відповідають суспільним цілям [2].

Цікаву позицію щодо розвитку екологічної освіти в Росії висловлює дослідниця-практик О. Приходько. У „Практичному керівництві з екологічної освіти у школі” авторка наголошує, що з прийняттям Закону про охорону навколишнього природного середовища в Росії екологічна освіта як окрема галузь освіти почала розвиватися швидкими темпами. Проте наразі ці темпи втрачені, а самої системи екологічної освіти як не було, так і нема. Виникнення такої ситуації, яка трактується ученою як стратегічна помилка загальної освіти, відбулося тому, що [6, 5-6]:

- необхідність неперервної екологічної освіти визначена у Законі про охорону навколишнього природного середовища, Порядку денному на XXI століття, проте це питання обходить Закон про освіту;

- початкова ініціатива щодо побудови повноцінної системи екологічної освіти належала природоохоронним організаціям, які „хочуть, але не можуть”, а органи освіти „можуть, але не хочуть” цим займатися;

- сучасні навчально-методичні структури наразі витискаються із системи освіти, як такі, що не знайшли віддзеркалення своєї діяльності в базовому навчальному плані й за останнім проектом – екологічне виховання є необов’язковим, відповідно й екологія сприймається як другорядний предмет.

Таким чином, на початку третього тисячоліття характер світової освітньо-екологічної політики кардинально змінюється. Від розгляду розрізаних екологічних питань у змісті навчального процесу до упровадження ідеї про необхідність упередити глобальну екологічну катастрофу засобами формування екологічної культури, мислення, світогляду. Реалізація таких завдань ґрунтується не тільки на усвідомленні необхідності кардинальних змін у навчально-виховному процесі, але й радикального перегляду ціннісних орієнтацій як окремої особистості, так і суспільства у цілому.

Особливого значення при цьому набуває діяльність міжнародного екологічного руху педагогів, зусиллями якого розроблені методики екологічної освіти, поширені у розвинених країнах світу. Зокрема йдеться про програми “Відчуття дива” (1995), “Екознавство” (1996), програма ЮНЕСКО-ЮНЕП “Ігри, досвід, саморобки” (1997), “Дітям про природу” (1999), а також авторські програми неперервної екологічної освіти М. О’Коннор (1993), орієнтовані на учнів 6-18 років, “Життя у навколишньому середовищі” (1993, 1996) для студентів і дорослих.

Отже, є підстави стверджувати, що тенденції розвитку екологічної освіти відчують вплив двох протилежних чинників, які, з одного боку, зумовлені загальносвітовими інтеграційними процесами різних освітніх систем, розробкою і впровадженням міжнародних стратегій у галузі екологічної освіти, що сприяє створенню єдиного освітнього поля, орієнтованого на коеволюцію суспільства і природи. Водночас кожна країна намагається підтримувати специфічні риси, притаманні власним освітнім системам, які пов’язані із національними традиціями природокористування.

Поряд із певними успіхами, які є достатньо різними, екологічна освіта у зарубіжних країнах стикається з низкою проблем, які певним чином гальмують реалізацію поставлених завдань. Зокрема найбільш суттєвими серед них дослідники вважають достатньо уповільнений рух від аналізу екологічних проблем до формування відповідної поведінки й переважну зорієнтованість екологічної освіти на надання учням готових знань, а не на прагненні навчити конкретних дій та заохочення до еколого-практичної діяльності.

Західні науковці підкреслюють, що необхідно зробити вибір між освітою та катастрофою. Альтернативою останньому є терміновий перегляд чинників традиційної

системи вищої і середньої освіти. Важливим завданням нової системи освіти має стати формування екологічної свідомості, яка висуває на перше місце особисту відповідальність за збереження всього живого. Нове усвідомлення природи як самоцінності безумовно призведе до піднесення цінності самого людського буття.

Узагальнюючи висвітлені підходи щодо поширених моделей та систем екологічної освіти у зарубіжних країнах зазначимо, що найбільш прийнятними є їх окремі елементи, які можуть бути використані в умовах професійно-технічної освіти з урахуванням потреб і реалій освітнього поля України. Серед них передусім визначаємо як доцільні формування системи наукових знань, поглядів, переконань. Вони забезпечують усвідомлене морально-етичне ставлення й ґрунтуються на міжпредметному підході, формуванні цілісної особистості через усвідомлення цінності природи, прищеплення екологічної моралі, яка має ґрунтуватися на поєднанні новітньої інформації про природу та її охорону з традиційними цінностями суспільства, виробленими у процесі формування етнічної культури минулих поколінь. Вважаємо, що для України прийнятним є зарубіжний досвід розвитку освітньої політики, спрямованої на урахування принципів сталого розвитку суспільства, коли зміст екологічної освіти спрямовується не тільки на надання певного обсягу знань, а формується методика вивчення екологічних проблем та шляхів їх вирішення на підставі проблемно-діяльнісного підходу.

Література:

1. Абашкіна Н.В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині: Монографія. – К.: Вища шк., 1998. – 207 с.
2. Захлебный А.Н. Содержание экологического образования и пути его реализации в общеобразовательной школе // Экологическое образование и воспитание в СССР: Сб. научных статей / Редкол.: Н.С. Егоров (отв. ред.) и др. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – С. 12-14.
3. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: Знання України, 2002. – 598 с.
4. Ломакович В.Я. Екологічна освіта учнів навчальних закладів середнього ступеня в Німеччині: Автореф. дис. ... кан. пед. наук: 13.00.01. – К., 2004. – 23 с.
5. Марченко Г.В. Розвиток екологічної освіти в середніх школах Великої Британії у другій половині ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 23 с.
6. Приходько О.Б. Уроки для будущего. Практическое руководство по экологическому образованию в школе. – Тюмень: Вектор Бук, 2003. – 212 с.
7. Смирнов И.П. Европа интегрируется через профессиональное образование // Профессиональное образование. – 2005. - № 11. – С. 29-30.
8. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.
9. Червонецький В.В. Екологічна освіта учнів країн Східної та Центральної Європи. – Донецьк: Юго-Восток, 1998. – 284 с.
10. Швед М. Тенденції розвитку зарубіжної екологічної освіти // Вісник Львівського ун-ту. – Серія педагогічна. – 2003. – Вип. 17. – С. 167 – 174.